

Erzurum’da Önemli Bir Tunç Çağı Merkezi:**Aşkale Höyük****Gökhan Kalmış*****ORCID- 0000-0002-0118-9373****Öz**

Doğu Anadolu Bölgesi’nde bulunan Erzurum, bölgenin en önemli şehirlerinden biri konumundadır. Yer üstü ve yer altı kaynakları ile verimli tarım arazilerine sahip olan şehir, önemli yol ağlarının kavşak noktasında yer almaktadır. Erzurum ve çevresinde yapılan kazılar, şehrin Kalkolitik Çağ’dan itibaren yerleşim gördüğünü göstermektedir. Bölgenin, M.Ö. IV. binden itibaren Karaz Kültürü’nün etkisi altında olduğu bilinmektedir. Erzurum il ve ilçelerinde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları neticesinde, Erken Tunç Çağı’na tarihlendirilen çok sayıda arkeolojik merkez tespit edilmiştir. Bu merkezlerden en önemlilerinden biri, bölgenin eskiçağ tarihi açısından büyük öneme sahip olan Aşkale Höyük’tür. Farklı dönemlerde olmak üzere üç kez araştırma yaptığımız merkezde, zaman ilerledikçe tahribatın da çoğaldığı görülmektedir. Bu tahribatların önüne geçilmesi amacıyla yetkililerin acil olarak önlemler alması gerekmektedir. Höyükte gerçekleştirilecek olası bir bilimsel kazı, hem bölge tarihi açısından hem de höyüğün akıbeti açısından büyük önem arz etmektedir. Çalışmamız, yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmış olan Aşkale Höyük’te yetkililer tarafından önlemler alınması ve höyüğün yeni veriler ışığında yeniden değerlendirilmesi için kaleme alınmıştır. Höyükte bulunan keramik verileri Munsell Soil Color Chart Kataloğu verilerine göre değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Aşkale, Erken Tunç Çağı, Karaz Kültürü, Aşkale Höyük

Gönderme Tarihi: 10/10/2019**Kabul Tarihi:20/12/2019**

* Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-posta: gokhankalmis@mku.edu.tr

An Important Bronze Age Centre in Erzurum:

Aşkale Mound

Abstract

Located in the Eastern Anatolia Region, Erzurum is one of the most important cities in the region. The city, which has above ground and underground sources and fertile agricultural lands, is located at the crossroad of important road networks. Excavations which was made in and around Erzurum shows that the city has been inhabited since the Chalcolithic Age. The city has been inhabited since the earliest periods of history. It is seen that the region has been under the influence of Karaz Culture since 4000 BC. As a result of the surface explorations conducted in the province of Erzurum and in its districts, a large number of archaeological centers which are dated to the Early Bronze Age have been found. One of the most important of these centers is Aşkale Mound, which is of great importance for the ancient history of the region. The mound is one of the large mounds found in the region. It is seen that the damage increases as time progresses in the center, where we have done research three times in different periods. In order to prevent these damages, the authorities should take urgent measures. A possible scientific excavation to be carried out in the mound has a great importance both for the history of the region and for the fate of the mound. Current study has written for providing the Aşkale Mound by authorities and to examine the Mound with new data. Ceramic in the Mound has examined in regards to Munsell Soil Color Chart Catalog.

Keywords: Erzurum, Aşkale, Early Bronze Age, Karaz Culture, Aşkale Mound

Received Date: 10/10/2019

Accepted Date: 20/12/2019

Курган Ашкале - исторический центр бронзового века в Эрзуруме

Гёкан Калмыш

Резюме

Эрзурум расположен в Восточной Анатолии и является одним из значимых городов региона. Город, благодаря своим подземным и наземным ресурсам, обладает плодородными землями и стоит на пересечении важных путей. Раскопки в Эрзуруме и его окрестностях показали, что первые поселения здесь относятся к эпохе халколита. Регион развивался с IV тысячелетия до н.э. под влиянием Куро-араксской культуры. Во время раскопок были обнаружены многочисленные археологические поселения раннего бронзового века. Одним из них является важный с точки зрения античности региона курган Ашкале. Исследования в данном месте проводились трижды с определенными временными интервалами, и с каждым разом обнаруживались всё большие разрушения. Для предотвращения дальнейших разрушений ответственными лицами должны быть предприняты срочные меры. Научные раскопки, которые будут там проведены, важны как для истории региона, так и для учести самого кургана. Целью данной статьи является указать на важность предпринятия мер должностными лицами в столкнувшимся с опасностью полного исчезновения кургане Ашкале и переоценка значимости кургана в свете последних раздобытых фактов. Керамические артефакты, обнаруженные в кургане, были оценены согласно каталогу Munsell Soil Color Chart.

Ключевые слова: Эрзурум, Ашкале, ранний бронзовый век, культура Караза, Ашкале Хююк

Получено: 10/10/2019

Принято: 20/12/2019

Giriş

Erzurum, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğusunda, 1950-2000 m arasında değişen rakımda yer almaktadır (Harita 1). Şehir, 24.768 km²'lik yüzölçümü ile Doğu Anadolu Bölgesi'nin birinci, Türkiye'nin ise Konya, Sivas ve Ankara illerinden sonra dördüncü büyük ilidir. Erzurum'un doğusunda Kars ve Ağrı; batısında Bayburt ve Erzincan; güneyinde Bingöl ve Muş; kuzeyinde ise Artvin, Ardahan ve Rize illeri yer almaktadır. İl arazisinin % 61'ini 2000 m'den yüksek alanlar oluşturmaktadır.¹Stratejik konuma sahip olan şehir, Kafkaslar ve İran'a kadar uzanan önemli yol ağlarının kavşak noktasında bulunmaktadır. Bu yol ağlarından ilki, Sivas-Erzincan-Erzurum-Horasan-Kars üzerinden Kafkaslar'a; ikincisi ise Horasan-Tahir Geçidi-Eleşkirt-Ağrı-Doğubayazıt üzerinden İran Yaylası'na ulaşmaktadır. Erzurum Ovası'nda, Kargapazarı Dağları'nın batısında bulunan vadiler ve Tortum Çayı yolu ile kuzeye Kolkhis Bölgesi'ne, batıda Aşkale üzerinden Kop Geçidi yolu ile Bayburt ve Trabzon'a açılan iki önemli doğal yol güzergâhı da diğer yol sistemini meydana getirmektedir. Bu yollar, insanoğlu tarafından eskiçağdan günümüze kadar askeri ve ticari amaçla kullanılmıştır.²

Araştırma sahamız olan Aşkale ilçesi, Erzurum ilinin 52 km batısında bulunmakta olup, 1650 m rakımda yer almaktadır. Yüzölçümü 1527 km² olan ilçenin doğusunda Erzurum'a bağlı Aziziye ilçesi, kuzeyinde Bayburt, güneyinde Erzurum'un Çat ilçesi yer alırken batısında Erzincan'a bağlı Tercan ilçesi bulunmaktadır. İlçenin en önemli su kaynağı, Fırat Nehri'nin bir kolu olan Karasu Nehri³'dir. Bölge insanının en önemli geçim kaynaklarını, tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. D-100 karayolu (Erzurum-Ankara ve Erzurum-Trabzon) ve İstanbul-Kars demiryolu hattı, ilçe sınırlarından

¹Ahmet Necdet Sözer, "Erzurum Coğrafyası: Tabii ve Beşeri Özellikler", *Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi*, (1974): 27; Tarkan Tefik, "Ana Çizgileriyle Doğu Anadolu Bölgesi", *Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi*, (1974): 7-20; Hayati Doğanay, *Erzurum'un Genel Coğrafi Özellikleri Şehri Mübarek*, Ankara: Erzurum Belediyesi Kültür Yayınları: 1, 1989, 243 vd.

²Oktay Belli, "Urartular", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul: Görsel Yayınlar, 1982,179; İhsan Sabri Balkaya, "En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Hasankale ve Çevresi", Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1995, 7; Selahattin Tozlu, "Trabzon-Erzurum-Beyazıt Yolu (1850-1900)", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1997, 1 vdd.; Nezahat Ceylan, "Pasin Ovasının Kuzeye Açılan İki Tarihi Yolu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9, sy. 43 (2016): 656 vd.; Oktay Özgül, "Erzurum'da Stratejik Bir Urartu Kalesi: Tepeköy (Pir Ali Baba)", *Tüba-ar* 19 (2016): 140.

³Karasu Nehri ve vadisi hakkında geniş bilgi için bkz. Ramazan Sever, "Aşkale Yöresinin Fiziki Coğrafya Etüdü (Küçük Geçit-Aşkale Boğazı Arası)", Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1996, 27; Selahattin Polat, "Karasu Havzasının Hidrojeomorfolojik Etüdü", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003, 7; Yavuz Günaşdı, "Karasu (Yukarı) Havzasındaki Tarihi ve Arkeolojik Veriler", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2013, 1 vdd.

geçmektedir.⁴ Erzurum il ve ilçelerinde, sistemli kazı ve yüzey araştırması çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu kazılara *Karaz*⁵, *Pulur*⁶, *Güzelova*⁷, *SosHöyük*⁸, *Alaybeyi Höyük*⁹

⁴Sırrı Erinç, *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1953, 90; Sözer, “Erzurum Coğrafyası”, 27; Sever, “Aşkale Yöresinin Fizikî Coğrafya Etüdü”, 1 vd.

⁵Karaz Höyük hakkında geniş bilgi için bkz. Hamit Zübeyr Koşay, “Karaz Sondajı”, *Türk Tarih Kongresi* 3, (1948): 165-169; Winifred Lamb, “The Culture of Northeast Anatolia and its Neighbours”, *Anatolian Studies* 4 (1954): 23-28; Charles A. Burney, “Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age”, *Anatolian Studies* 8 (1958): 172; Hamit Zübeyr Koşay ve Kemal Turfan, “Erzurum-Karaz Kazısı Raporu”, *Belleten* 23, sy. 91 (1959): 350-413; Güven Arsebük, “Altınova’da Koyu Yüzlü Açıklı ve Karaz Türü Çanak Çömlek Arasındaki İlişkiler Sorunu”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1974, 11 vdd.; Hamit Zübeyr Koşay, “Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi. Prehistor ve Protohituvarı”, *Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi*, (1974): 53; Güven Arsebük, “Altınova’da (Elazığ), Koyu Yüzlü Açıklı ve Karaz Türü Çanak-Çömlek Arasındaki İlişkiler”, *Türk Tarih Kongresi* 8, (1979): 81-89; Hamit Zübeyr Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Vakfı Yayınları, 1984, 7 vd.; Mahmut Pehlivan, “En Eski Çağlardan Urartu’nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi”, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1984, 12 vd.; Güven Arsebük, “Altınova’da (Elazığ) Başlangıcından İlk Tunç Çağının Sonuna Kadar Kültür Silsilesi ve Sosyal Tabakalanma Sorunu”, *Türk Tarih Kongresi* 9 (1986): 70; Mahmut Pehlivan, “Karaz ve Hurriler”, *100. Yıl Üniversitesi Sosyal Bilgiler Dergisi* 1 (1990): 170 vd.; Mahmut Pehlivan, “Başlangıçtan Urartu’nun Yıkılışına Kadar Bayburt ve Yöresi”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu (23-25 Mayıs 1988)*, (1994): 327 vd.; Alpaslan Ceylan, “1999 Yılı Erzincan ve Erzurum Yüzey Araştırmaları”, *18. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2 (2001a): 74.

⁶Pulur Höyük hakkında geniş bilgi için bkz. Burney, “Chalcolithic and Early Bronze Age”, 192; Hamit Zübeyr Koşay, “Pulur Kazısı, 1960”, *Türk Arkeoloji Dergisi* 11 (1962): 25 vd.; Hamit Zübeyr Koşay, “Pulur ve Güzelova (Erzurum Araştırmaları)”, *Atatürk Konferansları* 1 (1964): 91 vd.; Hamit Zübeyr Koşay ve Hermann Vary, *Pulur Kazısı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1964, 5-53; Koşay, “Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi”, 54; Arsebük, “Altınova’da Koyu Yüzlü Açıklı ve Karaz Türü Çanak Çömlek”, 83; Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, 7 vd.; Pehlivan, “Urartu’nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi”, 12 vd.; Jak Yakar, “The Later Prehistory of Anatolia”, *The Late Chalcolithic and Early Bronze Age, BAR-2* (1985): 302; A. Semih Güneri, “Erzurum Çevresinin Ön-Urartu Yerleşim Birimleri ve Seramiği”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1987, 54 vd.; Pehlivan, “Karaz ve Hurriler”, 170 vd.; A. Semih Güneri, “Doğu Anadolu Yeni Gözlemler”, *Türk Arkeoloji Dergisi* 30, (1992): 153 vd.; Ceylan, “1999 Yılı Erzincan ve Erzurum Yüzey Araştırmaları”, 74; Alpaslan Ceylan, *Sarıkamuş Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2001b, 32 vd.

⁷Güzelova Höyük hakkında geniş bilgi için bkz. Hamit Zübeyr Koşay, “Pulur ve Güzelova (Erzurum Araştırmaları)”, *Atatürk Konferansları* I (1964): 91 vd.; Hamit Zübeyr Koşay ve Hermann Vary, *Güzelova (Tufanç) Erzurum Kazısı 1961*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1967, 5 vdd.; Koşay, “Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi, Prehistor ve Protohituvarı”, 54; Arsebük, “Karaz Türü Çanak-Çömlek Arasındaki İlişkiler”, 83; Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, 8; Pehlivan, “Urartu’nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi”, 12 vd.; Yakar, “The Later Prehistory of Anatolia”, 302; Pehlivan, “Karaz ve Hurriler”, 170 vd.

⁸Sos Höyük hakkında geniş bilgi için bkz. Antonio Sagona, *The Caucasian Region in the Early Bronze Age. British Archaeological Reports (BAR) International Series 214*, 1984, 248 vd.; Antonio Sagona vd. “Excavations at Sos Höyük-1994: First Preliminary Report”, *Anatolian Studies* 45, (1995): 193-218; Antonio Sagona vd. “Excavations at Sos Höyük-1994”, *17. Kazı Sonuçları Toplantısı* 1, (1996):151-155; Antonio Sagona vd. “Excavations at Sos Höyük, 1995”, *18. Kazı Sonuçları Toplantısı* 1, (1997): 137-143; Antonio Sagona vd. “Excavations Sos Höyük 1996”, *19. Kazı Sonuçları Toplantısı* 1, (1998): 245-250; Antonio Sagona vd. “Excavations at Sos Höyük, 1997”, *20. Kazı Sonuçları Toplantısı* 1, (1999): 205 vd.; Antonio Sagona, “Sos Höyük and the Erzurum Region in Late Prehistory a Provisional Chronology for Northeast Anatolia”, *Chronologies des Pays du Caucase et de L’Euphrateaux IVe-IIIe Millenaires: Actes du Colloqued Istanbul, 16-19 Decembre 1998, Varia Anatolica* 11, (2000): 329-373; Antonio Sagona ve Claudia Sagona, “Excavations at Sos Höyük, 1999”, *22. Kazı Sonuçları Toplantısı* 1, (2001): 129 vd.; Alpaslan Ceylan, “The Erzincan, Erzurum and Kars Region in The Iron Age”, *Anatolian Iron Ages V* (2005): 21; Alpaslan Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları II*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2015, 218 vd.

⁹Alaybeyi Höyük hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Erkmen ve Gülşah Altunkaynak, “2016 Yılı Alaybeyi Höyük Kazısı”, *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu* 26 (2017): 237 vdd.; Mustafa Erkmen ve

ve BOTAŞ tarafından gerçekleştirilen *Tasmator*¹⁰, *Tetikom*¹¹, *Büyükardıç*¹² ve *Güllüdere*¹³ kazıları örnek olarak gösterilebilir. Bu kazılarda tespit edilen veriler, Erzurum ve çevresinde Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı boyunca yoğun bir şekilde yerleşim olduğunu göstermektedir. Bu durumu, bölgenin Eskiçağdan itibaren önemli ticari ve askeri yol güzergâhlarının kavşak noktasında bulunması, zengin akarsu ağına sahip olması, tarım ve hayvancılık açısından uygun bir konumda yer alması ile açıklamak mümkündür.

Aşkale ilçesi de Tunç Çağı'nda yoğun bir yerleşim görmüştür. Bölgede, A. Ceylan başkanlığındaki ekip tarafından, 1998 yılından itibaren kesintisiz bir şekilde gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda, çok sayıda Erken Tunç Çağı yerleşmesi tespit edilmiştir. İlçede, Tunç Çağı'nda yerleşim gören önemli merkezler arasında makalemizin ana konusunu oluşturan Aşkale Höyük dışında; Cinis Höyük¹⁴, Kandilli Yerleşmesi¹⁵, Toprakkale Kalesi¹⁶, Küçükçağdarış Kalesi¹⁷ ve Turaç Kalesi¹⁸ sayılabilir.

Bölgede, Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı boyunca, Doğu Anadolu merkez olmak üzere Transkafkaslar, Kuzeybatı İran, Amik Ovası, Kuzey Suriye ve Filistin'e kadar yayılmış olan Karaz Kültürü etkili olmuştur. Kültüre ait ilk veriler İsrail'de

---

Gülşah Altunkaynak, "Erzurum, Aziziye, Alaybeyi 2017 Yılı Kazıları", *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu* 27 (2018): 171 vdd.

¹⁰Tasmator hakkında geniş bilgi için bkz. S. Yücel Şenyurt, *Tasmator: Erzurum Ovası'nda Bir Demir Çağı Yerleşmesi*, Ankara: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Yayınları, 2005a, 1 vdd.

¹¹Tetikom hakkında geniş bilgi için bkz. S. Yücel Şenyurt ve Hamza Ekmen, *Tetikom: Pasinler Ovası'nda Bir Demir Çağı Yerleşmesi*, Ankara: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Yayınları, 2005, 1 vdd.

¹²Büyükardıç hakkında geniş bilgi için bkz. S. Yücel Şenyurt, *Büyükardıç: Doğu Anadolu'da Bir Erken Demir Çağı Tepe Yerleşmesi*, Ankara: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Yayınları, 2005b, 1 vdd.

¹³Güllüdere hakkında geniş bilgi için bkz. S. Yücel Şenyurt ve Resul İbiş, *Güllüdere: Aşkale Ovasında Bir Demir Çağ ve Ortaçağ Yerleşmesi*, Ankara: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Yayınları, 2005, 1 vdd.

¹⁴Ceylan, "1999 Yılı Erzincan ve Erzurum Yüzey Araştırmaları", 74; Alpaslan Ceylan, "Erzurum Ovası'nda Önemli Bir Merkez: Cinis Höyük", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi* 26 (2001c): 29-42; Alpaslan Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları I Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (1998-2008)*, Erzurum: Güneş Vakfı Yayınları, 2008, 68 vd.; Seval Salın, "Doğu Anadolu Araştırmaları Işığında Aşkale Bölgesi Keramiklerinin Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2013, 86.

¹⁵Alpaslan Ceylan vdğr., "2015 Yılı Erzincan-Erzurum İlleri Yüzey Araştırmaları", 34. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2* (2017): 31 vd.

¹⁶Alpaslan Ceylan vdğr., "2017 Yılı Erzincan-Erzurum İlleri Yüzey Araştırması", 36. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 1* (2019): 173.

¹⁷Alpaslan Ceylan, "2001 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırmaları", 20. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2* (2003): 315; Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları I*, 113; Gülriz Kozbe vdğr., *TAY - Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri - 6a/6b: Demir Çağı*, 2008: Küçükçağdarış; Alpaslan Ceylan ve Yavuz Günaşdı, *Erzurum'un Eskiçağ Kaleleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2018, 279 vd.

¹⁸Ceylan vdğr. "2017 Yılı Erzincan-Erzurum İlleri Yüzey Araştırması", 173 vd.

bulunan Khirbet Kerak / Bet Yerah'da yapılan kazı çalışmalarında tespit edilmiştir. İlk kazı yeri olmasından dolayı kültür, bazı bilim adamları tarafından “Khirbet Kerak/Bet Yerah” olarak isimlendirilmiştir.¹⁹ Erzurum ve çevresinde ise kültüre ait ilk buluntular Karaz Höyük'te tespit edilmiştir. Bölgede etkili olan Karaz Kültürü'nün tanımlanmasında ve bölge için öneminin anlaşılmasında büyük bir paya sahip olan Karaz Höyük'ten dolayı, kültüre “Karaz Kültürü” adını veren bilim adamları da vardır.²⁰

Karaz Kültürü'nün kendine has mimari yapısı ve keramik verileri bulunmaktadır. Kültürün mimari özelliklerinde yuvarlak planlı yapılar öne çıkmaktadır. 4-13 m. çapında inşa edilmiş olan evler tek girişli olup portatif ocaklarla ısıtılmaktadırlar. Karaz keramiğinin en önemli özelliklerinden biri el yapımı olmasıdır. Keramiğin süslemesinde genel olarak helezonik veya kesişen çizgiler ile paralel çizgiler kullanılmıştır. Tek renkli ve astarlı olan çanak çömlekler açılarak parlak bir görünüm kazandırılmıştır. Keramikler, yiv-oluk veya kabartma tekniği ile yapılmıştır.²¹

---

¹⁹G. Ernest Wright, *The Pottery of Balesin from the Earliest Timer to the End of the Early Bronze Age*, New Haven, 1937, 72 vd.; Ruth B. K. Amiran, “Connections Between Anatolia and Paletsine in the EBA”, *Israel Exploration Journal* 2, 1952, 90; Benjamin Maisler vdğr., “The Excavations at BethYerah (Khirbet el-Kerak) 1944–1946”, *Israel Exploration Journal* 2, 1952, 227.

²⁰Charles Burney ve David Marshall Lang, *The Peoples of the Hills*, London: Phoenix, 1971, 43 vdd.; Arsebük, “Altınova'da Koyu Yüzlü Açıklı ve Karaz Türü Çanak Çömlek”, 11 vd.; Pehlivan, “Karaz ve Hurriler”, 168 vd.; Mustafa Karageçi, “Arpaçay Havzası'nda Tunç Çağı Yerleşmeleri”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14 (2014): 81 vd.; Alpaslan Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları II Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (2008-2014)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2015, 477; Yavuz Günaşdı, “Geçitler Ülkesinde Önemli Bir Urartu Kalesi: Avnik”, *Tüba-ar* 19, (2016): 117; Özgül, Tepeköy (Pir Ali Baba), 142; Alpaslan Ceylan vdğr., “Karaz Kültürü'nün Kahramanmaraş ve Çevresindeki Yansımaları”, *Uluslararası Antik Çağ Döneminde Maraş Sempozyumu*, (2019): 27.

²¹Karaz Kültürü ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Wright, *The Pottery of Balesin from the Earliest Timer*, 72 vd.; Kurt Bittel, *Önasya Tarih Öncesi Çağlar: Mısır, Filistin, Suriye*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945, 94-104; Amiran, “Connections Between Anatolia”, 96 vdd.; Maisler vdğr., “The Excavations at Beth Yerah”, 165 vdd.; Seton Lloyd, *Early Anatolia*, London: A Pelican Book, 1956, 49-66; Burney, *Eastern Anatolia in the Chalcolithic*, 165 vdd.; James Mellaart, “The end of the Early Bronze Age in Anatolia and the Aegean”, *American Journal of Archaeology* 62, 1958, 9 vd.; Boris B. Piotrovskii, “The Aeneolithic Culture of Trans-Caucasian in the Third Millennium B.C.”, *VI. International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences*, (1962): 7; Dzhaparidze, “The Culture of Early Agrucultural Tribes in the Territory of Georgia”, *International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences*, (1964): 2 vd.; Krupnov, F. I. “The Most Archaic Culture of the Caucasusand the Caucasian Community”, *Soviet Anthropology and Archaeology* 3 (1964): 31-42; Seton Lloyd, *Early Highlands Peoples of Anatolia*, London, 1967, 41 vd.; Arsebük, “Altınova'da Koyu Yüzlü Açıklı ve Karaz Türü Çanak Çömlek”, 11 vdd.; Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, 53; Pehlivan, “Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi”, 34 vd.; Pehlivan, “Karaz ve Hurriler”, 168 vd.; Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, 17 vd.; Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları II*, 477 vd.; Ceylan, N. “Pasin Ovasının Kuzeye Açılan İki Tarihi Yolu”, 657 vd.; Günaşdı, “Geçitler Ülkesinde Önemli Bir Urartu Kalesi: Avnik”, 116 vd.; Özgül, “Erzurum'da Stratejik Bir Urartu Kalesi: Tepeköy (Pir Ali Baba)”, 142 vd.; Oktay Özgül ve İbrahim Üngör, “Erikua'da Stratejik Bir Urartu Merkezi: Kasımıntıği Kalesi”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (2016): 229 vd.; Ceylan vdğr. “Karaz Kültürü'nün Kahramanmaraş ve Çevresindeki Yansımaları”, 26 vdd.

Doğu Anadolu bölgesinin, en eski çağlardan itibaren önemli uygarlıklara ev sahipliği yaptığı, tarihi ve arkeolojik veriler sayesinde bilinmektedir. Bölgede M.Ö. II. binin sonları ile M.Ö. I. binin ilk çeyreğinde Diauehi Krallığı'nın hâkimiyeti görülmektedir. Krallığın lokalizasyonu hususunda bilim dünyasındaki ortak görüş, merkezinin Erzurum ve çevresi olduğudur.²² M.Ö. I. binde bölgede, temellerini Uruatri-Nairi Konfederasyonları'nın oluşturduğu Urartu Devleti'nin varlığını görmekteyiz. M.Ö. XIII. yüzyılda, Van ve çevresinde hakim olan Uruatri-Nairi Konfederasyonları'nın Asur saldırıları karşısında birleşmesi neticesinde, M.Ö. IX. yüzyılda Urartu Devleti tarih sahnesine çıkmıştır. Bölge, Urartu Devleti ile Diauehi Krallığı arasında mücadele sahası olmuştur. Urartu Devleti bölgede çok sayıda kale, garnizon, gözetleme kulesi, yazıt, sulama kanalı, kaya mezarı vb. mimari yapılar inşa etmiştir.²³ Ayrıca Urartular, daha önce bölgede var olan kaleleri onararak kendi mimari tarzlarına göre düzenleyip kullanmışlardır. Bu kalelerin bir kısmı Tunç Çağı'nda inşa edilmiş olup Diauehi Krallığı tarafından da kullanılan kalelerdir. Bir kısmı ise Diauehi Krallığı tarafından yapılmıştır. Tunç Çağı'nda inşa edilmiş kalelerden biri olan Küçükçağdarış Kalesi, Aşkale Höyük'ü kontrol altında tutan ve höyük ile birbirini gören konumda bulunmaktadır. Kale, Demir Çağ ve Ortaçağ dönemlerinde de onarılarak kullanılmıştır.²⁴

²²Diauehi Krallığı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Mahmut Pehlivan, *Daya (e) ni / Diau(e)hi*, Erzurum, 1991, 1 vdd.; Alpaslan Ceylan, "Yeni Bulgular Işığında Kuzeydoğu Anadolu'da Diauehi Krallığı ve Urartular", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20 (2017): 518 vd; İbrahim Üngör, "Urartu Devleti'nin Kuzey Bölgesinde Önemli Bir Kale: Tuzla Kalesi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 5, sy. 15 (Prof. Dr. Hüseyin Sever Armağan Sayısı), (2018): 101 vd.

²³Detaylı bilgi için bkz. Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları I*, 1 vdd.; Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları II*, 1 vdd.; Mustafa Karageçi, "Akyaka'da Bazı Demirçağı Yerleşmeleri", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* VI/1 (2013): 98 vd.; Mustafa Karageçi, "Arpaçay Havzası'nda Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar", Doktora Tezi, Kafkas Üniversitesi, 2015, 59 vd.; Ceylan ve Günaşdı, *Erzurum'un Eskiçağ Kaleleri*, 1 vdd.; Alpaslan Ceylan ve Nezahat Ceylan, *Doğu'nun Sönmeyen Yıldızı Akçakale ve Çıldır Araştırmaları*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2018, 1 vdd.; Alpaslan Ceylan ve Oktay Özgül, *Eskiçağ'da İğdir Kaleleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2018, 1 vdd.; Alpaslan Ceylan vdiğ. *Eskiçağ'da Kars Kaleleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2018: 1 vdd.; Alpaslan Ceylan ve İbrahim Üngör, *Eskiçağ'da Erzincan Kaleleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2018: 1 vdd.

²⁴Küçükçağdarış Kalesi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Ceylan, "2001 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırmaları", 315; Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları I*, 113; Ceylan ve Günaşdı, *Erzurum'un Eskiçağ Kaleleri*, 209.

Aşkale Höyük²⁵

Erzurum ilinin 52 km batısında, Aşkale ilçe merkezinde yer almaktadır (Foto. 1). Höyüğün 135 m kuzeyinden Erzurum-Erzincan karayolu, 350 m güneyinden ise Fırat Nehri'nin önemli kollarından biri olan Karasu Nehri geçmektedir. Nehir, bölgeye hayat veren önemli su kaynaklarından biridir. Höyüğün 3 km batısında, Karasu Barajı inşaatı bulunmaktadır. Höyük, Erzurum (Daphan) Ovasının ve Tarihi İpek Yolu'nun hemen üzerinde yer almakta olup, tarım ve hayvancılık açısından oldukça elverişli bir noktadadır. Bölgenin önemli kalelerinden biri olan ve tarihi İpek Yolu'nu kontrol etmek amacıyla inşa edilen Küçükçağdarış Kalesi ile birbirlerini gören bir noktadrlar. Höyük, Aşkale ilçesine doğu yönünden girerken boğazı kontrol eden Küçükçağdarış Kalesi'nin 6,5 km batısındadır.

Günümüzde höyüğün eteklerinde ve yakın çevresinde modern mimari yapılar mevcuttur (Foto. 2-3). Bu yapıların, höyüğü büyük bir ölçüde tahrip ettiği anlaşılmaktadır. Höyüğün özellikle doğu ve batı taraflarında iş makineleriyle yapıldığını düşündüğümüz büyük çaplı tahribat izleri bulunmaktadır. Ayrıca höyük üzerinde 1994 yılında çay bahçesi yapılması amacıyla höyüğün kuzey ucunda beton merdivenler inşa edilmiştir. Bu merdivenler höyüğün kuzeybatı ucundan başlayıp 62 basamak ile kuzeydoğu ucuna doğru çıkmaktadır. Daha sonra ise güney yönüne doğru döndürülmek suretiyle 60 basamak ile tepe noktaya doğru uzanmaktadır. Özellikle batısı ve kuzeydoğusundaki mimari yapılar höyük ile bitişik durumdadır. Güney bitişiğinde ise inşaat halinde olan ve yapımına devam edilen bir yapının olduğu görülmektedir.

Aşkale Höyük, kuzey-güney doğrultuludur. Kuzey-güney doğrultulu 150 m, doğu-batı doğrultulu ise 20 m uzunluğundadır. Ancak höyüğün bu boyutlardan çok daha büyük olduğu düşünülmektedir. Tam boyutları höyüğün maruz kalmış olduğu tahribat nedeniyle tespit edilememektedir. Zeminden yaklaşık olarak 20 m yüksekliktedir. Höyüğün, bölgenin Eskiçağ Tarihi açısından son derece önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bölgede tespit edilen höyükler arasında boyut olarak en büyüklerinden biri konumundadır. Höyük üzerinde çok sayıda kaçak kazı izi mevcuttur (Foto. 4-7). Höyüğün giriş kısmı muhtemelen kuzey tarafındandır. Ancak tahribat nedeniyle kesin bir şey söylemek pek mümkün değildir. Höyükteki kaçak kazılar ve tahribat birçok keramik verisinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Höyükte tespit etmiş olduğumuz keramik verilerinin tamamı Tunç Çağı'na aittir (Foto. 8, Çizim 1-2).

²⁵ 39555 K - 404148 D, Rakım 1660 m.

Höyükte 2000, 2012 ve 2019 yıllarında gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmalarında tespit edilen keramik verilerinin büyük çoğunluğu çanak parçalarından oluşmaktadır. Profil veren parçalar içerisinde ise ağız parçaları diğer parçalara nazaran daha fazladır. Höyükte bulunan Karaz Kültürü'ne ait keramik verileri, genel olarak siyah renklidir. Munsell Soil Color Chart Kataloğu'na göre değerlendirdiğimiz keramik verilerinin renklerinde daha çok 10 YR 7,2; 10 YR 8,1; 7,5 YR 7,3 gibi renk kodları kullanılmıştır. Astar ve açkı oranlarının varlığı hemen hemen yarı yarıyadır. Astar yapımında kullanılan renkler içerisinde en çok kullanılan renk kiremit rengidir. Bunun yanı sıra hamur rengi, devetüyü ve siyah renkleri de kullanılmıştır. Keramik yapımında kullanılan katkı maddeleri olarak büyük taşçık, orta kum, kireç ve mika öne çıkmaktadır. Keramiklerin pişme oranlarına bakıldığında ise genel olarak orta pişmiş oldukları görülmektedir. Höyükte bulunan keramik verilerinin büyük bir çoğunluğu çark yapımıdır.²⁶

Doğa olayları ve insan eliyle gerçekleştirilen tahribatlar, höyüğün yapısına büyük oranda zarar vermiştir. Bu sebeple Aşkale Höyük'ün acilen koruma altına alınması gerekmektedir. Günümüzde sit alanı olmasına rağmen hemen eteklerinde halen daha inşaatların devam ettiği gözlenmiştir. Yetkililerin bu noktada acilen gereken işlemleri başlatması gerekmektedir.²⁷

---

²⁶Aşkale Höyük'te tespit edilen keramiklerin değerlendirilmesinde daha fazla bilgi için bkz. Salın, "Aşkale Bölgesi Keramiklerinin Değerlendirilmesi", 76 vd.

²⁷Aşkale höyük için bk. Güneri, "Erzurum Çevresinin Ön-Urartu Yerleşim Birimleri ve Seramiği", 45-75, 169; Alpaslan Ceylan, "2000 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars, Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", 19. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2* (2002): 169; Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları I*, 83 vd.; Kozbe vdğr. *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri*, Aşkale Höyük; Salın, "Aşkale Bölgesi Keramiklerinin Değerlendirilmesi", 76.

Sonuç

Erzurum ve çevresi; su kaynaklarının bolluğu, hayvancılık ve tarım için uygun verimli arazilerin varlığı ve sahip olduğu stratejik konumu gibi sebeplerle eskiçağdan itibaren insanoğlu tarafından yerleşim görmüştür. Paleolitik Çağ'a ait yerleşme sayısı oldukça sınırlı olan bölgede, Neolitik Çağ ile ilgili hiçbir veri tespit edilememiştir. Bölgenin Erken Tunç Çağı'ndan itibaren yoğun bir yerleşim gördüğü, gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ve kazı çalışmaları sonucunda anlaşılmıştır.

Erzurum'da önemli Tunç Çağı merkezlerinden biri olan Aşkale Höyük, Aşkale ilçe merkezinde bulunmaktadır. Höyük, bölgede tespit edilen büyük boyutlu yerleşim yerlerinden biridir. Ancak çevresinde inşa edilen binalar sebebiyle höyüğün gerçek boyutlarını tespit etmek oldukça zordur. İlk kez 2000 yılında ziyaret ettiğimiz merkezde, 2012 ve 2019 yıllarında yeniden yüzey araştırması gerçekleştirdik. Bu çalışmalarda, höyüğün zaman geçtikçe daha çok tahrip edildiği görülmüştür. Tahribatların, höyük üzerinde gerçekleştirilen kaçak kazılar ve höyüğün etrafında inşa edilen modern binalar nedeniyle olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca höyük üzerinde 1994 yılında çay bahçesi yapılması amacıyla, 122 basamaklı beton merdiven inşa edilmiştir. Merdivenin yapımı sırasında höyüğün yapısına zarar verildiği anlaşılmıştır. Höyükte yetkililer tarafından acil olarak gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Höyüğün tahribatını önlemek için yön levhaları hazırlanmalı, bilgi notları ve el broşürleri dağıtılmalı, yerel idareciler ve halk konuyla alakalı bilgilendirilmelidir. Aksi halde tarihi bakımdan binlerce yıllık bir geçmişe sahip olan bu yerleşim biriminin yok olması kaçınılmaz bir sonudur.

Höyükte bilimsel kazı çalışmaları gerçekleştirildiği takdirde önemli verilerin elde edileceği aşikârdır. Höyükte gerçekleştirilecek olan bilimsel kazı, hem bölge tarihi açısından hem de höyüğün akıbeti açısından son derece önem arz etmektedir.

Kaynaklar

AMIRAN, R. B. K., “Connections Between Anatolia and Palestine in the EBA”, *Israel Exploration Journal* 2 (1952): 89-103.

ARSEBÜK, G., “Altınova’da Koyu Yüzlü Açıklı ve Karaz Türü Çanak Çömlek Arasındaki İlişkiler Sorunu”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1974.

ARSEBÜK, G., “Altınova’da (Elazığ), Koyu Yüzlü Açıklı ve Karaz Türü Çanak-Çömlek Arasındaki İlişkiler”, *Türk Tarih Kongresi* 8, (1979): 81-92.

ARSEBÜK, G., “Altınova’da (Elazığ) Başlangıcından İlk Tunç Çağının Sonuna Kadar Kültür Silsilesi ve Sosyal Tabakalanma Sorunu”, *Türk Tarih Kongresi* 9 (1986): 67-72.

BALKAYA, İ. S., “En Eski Çağlardan Urartu’nun Yıkılışına Kadar Hasankale ve Çevresi”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1995.

BELLİ, O., “Urartular”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi* 1, 139-208, 1982.

BITTEL, K., *Önasya Tarih Öncesi Çağlar: Mısır, Filistin, Suriye*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945.

BURNEY, C. A., “Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age”, *Anatolian Studies* 8, (1958): 157-209.

BURNEY, C. A. ve LANG, D. M., *The Peoples of the Hills*, London: Phoenix, 1971.

CEYLAN, A. “1999 Yılı Erzincan ve Erzurum Yüzey Araştırmaları”, 18. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2, (2001a): 71-82.

CEYLAN, A., *Sarıkamış Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2001b.

CEYLAN, A., “Erzurum Ovası’nda Önemli Bir Merkez: Cinis Höyük”, *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi* 26 (2001c): 29-42.

CEYLAN, A., “2000 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars, Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları”, 19. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2 (2002): 165-178.

CEYLAN, A., “2001 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırmaları”, 20. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2* (2003): 311-324.

CEYLAN, A., “The Erzincan, Erzurum and Kars Region in The Iron Age”, *Anatolian Iron Ages V* (2005): 21-29.

CEYLAN, A., *Doğu Anadolu Araştırmaları I Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (1998-2008)*, Erzurum: Güneş Vakfı Yayınları, 2008.

CEYLAN, A., *Doğu Anadolu Araştırmaları II Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (2008-2014)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2015.

CEYLAN, A., “Yeni Bulgular Işığında Kuzeydoğu Anadolu’da Diauehi Krallığı ve Urartular”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20 (2017): 517-568.

CEYLAN, A. ve CEYLAN, N., *Doğu’nun Sönmeyen Yıldızı Akçakale ve Çıldır Araştırmaları*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2018.

CEYLAN, A., BİNGÖL, A. ve KARAGEÇİ, M., *Eskiçağ’da Kars Kaleleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2018.

CEYLAN, A. ve GÜNAŞDI, Y., *Erzurum’un Eskiçağ Kaleleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2018.

CEYLAN, A. ve ÖZGÜL, O., *Eskiçağ’da Iğdır Kaleleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2018.

CEYLAN, A., ÖZGÜL, O., CEYLAN, N., ÜNGÖR, İ. ve GÜNAŞDI, Y., “2017 Yılı Erzincan-Erzurum İlleri Yüzey Araştırması”, 36, *Araştırma Sonuçları Toplantısı 1*, (2019): 169-192.

CEYLAN, A., ÖZGÜL, O. ve KALMIŞ, G., “Karaz Kültürü’nün Kahramanmaraş ve Çevresindeki Yansımaları”, *Uluslararası Antik Çağ Döneminde Maraş Sempozyumu*, (2019): 26-52.

CEYLAN, A. ve ÜNGÖR, İ., *Eskiçağ’da Erzincan Kaleleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2018.

CEYLAN, A., ÜNGÖR, İ., ÖZGÜL, O., CEYLAN, N., GÜNAŞDI, Y. ve BİNGÖL, A., “2015 Yılı Erzincan-Erzurum İlleri Yüzey Araştırmaları”, 34, *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2* (2017): 25-51.

CEYLAN, N., “Pasin Ovasının Kuzeye Açılan İki Tarihi Yolu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9, sy. 43 (2016): 656-671.

DOĞANAY, H., *Erzurum'un Genel Coğrafi Özellikleri Şehri Mübarek*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1989.

DZHAPARIDZE, O. M., “The Culture of Early Agrucultural Tribes in the Territory of Georgia”, *International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences* 7, Moscow, (1964): 2-9.

ERİNÇ, S., *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1953.

ERKMEN, M. ve ALTUNKAYNAK, G., “2016 Yılı Alaybeyi Höyük Kazısı”, 26. *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, (2017): 237-262.

ERKMEN, M. ve ALTUNKAYNAK, G., “Erzurum, Aziziye, Alaybeyi 2017 Yılı Kazıları”, 27. *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, (2018): 171-188.

ERZEN, A., *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

GÜNAŞDI, Y., “Karasu (Yukarı) Havzasındaki Tarihi ve Arkeolojik Veriler”, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2013.

GÜNAŞDI, Y., “Geçitler Ülkesinde Önemli Bir Urartu Kalesi: Avnik”, *Tüba-ar* 19 (2016): 113-135.

GÜNERİ, A. S., “Erzurum Çevresinin Ön-Urartu Yerleşim Birimleri ve Seramiği”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1987.

GÜNERİ, A. S., “Doğu Anadolu Yeni Gözlemler”, *Türk Arkeoloji Dergisi* 30 (1992): 149-195.

KARAGEÇİ, M. “Akyaka'da Bazı Demirçağı Yerleşmeleri”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* VI/1 (2013): 95-114.

KARAGEÇİ, M., “Arpaçay Havzası'nda Tunç Çağı Yerleşmeleri”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14 (2014): 77-95.

KARAGEÇİ, M., “Arpaçay Havzası'nda Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar”, Doktora Tezi, Kafkas Üniversitesi, 2015.

- KOŞAY, H. Z., “Karaz Sondajı”, *Türk Tarih Kongresi* 3 (1948): 165-169.
- KOŞAY, H. Z., “Pulur Kazısı 1960”, *Türk Arkeoloji Dergisi* 11 (1962): 25-28.
- KOŞAY, H. Z., “Pulur ve Güzelova (Erzurum Araştırmaları)”, *Atatürk Konferansları* 1 (1964): 91-94.
- KOŞAY, H. Z., “Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi. Prehistor ve Protohituvarı”, *Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi*, (1974): 39-64.
- KOŞAY, H. Z., *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Vakfı Yayınları, 1984.
- KOŞAY, H. Z. ve TURFAN K., “Erzurum-Karaz Kazısı Raporu”, *Belleten* 23, sy. 91 (1959): 349-413.
- KOŞAY, H. ve VARY, H., *Pulur Kazısı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1964.
- KOŞAY, H. ve VARY, H., *Güzelova (Tufanç) Erzurum Kazısı 1961*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1967.
- KOZBE, G. ve CEYLAN, A. vdğr. *TAY - Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri – 6a/6b: Demir Çağı*, İstanbul, 2008.
- KRUPNOV, F. I., “The Most Archaic Culture of the Caucasus and the Caucasian Community”, *Soviet Anthropology and Archaeology* 3 (1964): 31-42.
- LAMB, W., “The Culture of Northeast Anatolia and its Neighbours”, *Anatolian Studies* 4 (1954): 21-32.
- LLOYD, S., *Early Anatolia*, London: A Pelican Book, 1956.
- LLOYD, S., *Early Highlands Peoples of Anatolia*, London, 1967.
- MAISLER, B., STEKELIS, M. ve AVI-YONAH, M., “The Excavations at Beth Yerah (Khirbet el-Kerak) 1944–1946”, *Israel Exploration Journal* 2, Jerusalem, (1952): 218-232.
- MELLAART, J., “The End of the Early Bronze Age in Anatolia and Aegean”, *American Journal of Archaeology* 62 (1958): 9-33.
- ÖZGÜL, O., “Erzurum’da Stratejik Bir Urartu Kalesi: Tepeköy (Pir Ali Baba)”, *Tüba-ar19* (2016): 137-157.

ÖZGÜL, O. ve ÜNGÖR, İ., “Erikua’da Stratejik Bir Urartu Merkezi: Kasımıntığı Kalesi”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (2016): 225-240.

PEHLİVAN, M., “En Eski Çağlardan Urartu’nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi”, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1984.

PEHLİVAN, M., “Karaz ve Hurriler”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1, (1990): 168-176.

PEHLİVAN, M., *Daya (e) ni / Diau(e)hi*, Erzurum, 1991.

PEHLİVAN, M., “Başlangıçtan Urartu’nun Yıkılışına Kadar Bayburt ve Yöresi”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu (23–25 Mayıs 1988)*, (1994): 327-345.

PIOTROVSKII, B. B., “The Aeneolithic Culture of Trans-Caucasian in the Third Millennium B.C.”, *VI. International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences* 7 (1962).

POLAT, S., “Karasu Havzasının Hidrojeomorfolojik Etüdü”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2003.

SAGONA, A. G., *The Caucasian Region in the Early Bronze Age, British Archaeological Reports (BAR) International Series 214*, 1984.

SAGONA, A. G., “Sos Höyük and the Erzurum Region in Late Prehistory a Provisional Chronology for Northeast Anatolia”, *Chronologies des Pays du Caucase et de L’Euphrateaux IVE-IIIe Millenaires: Actes du Colloqued ’Istanbul, 16-19 Decembre 1998, Varia Anatolica*, 11 (2000): 329-373.

SAGONA, A. G., ERKMEN, M. ve SAGONA, C. “Excavations at Sos Höyük, 1995”, 18. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 1 (1997): 137-143.

SAGONA, A. G., ERKMEN, M. ve SAGONA, C. “Excavations Sos Höyük 1996”, 19. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 1 (1998): 245-250.

SAGONA, A. G., ERKMEN, M. ve SAGONA, C. “Excavations at Sos Höyük, 1997”, 20. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 1 (1999): 205-206.

SAGONA, A. G. ve SAGONA, C. “Excavations at Sos Höyük, 1999”, 22. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 1 (2001): 129-131.

SAGONA, A. G., SAGONA, C. ve ÖZKORUCUKLU, H. “Excavations at Sos Höyük-1994: First Preliminary Report”, *Anatolian Studies* 45 (1995): 193-218.

SAGONA, A., SAGONA, C. ve ÖZKORUCUKLU, H. “Excavations at Sos Höyük-1994”, *17.Kazı Sonuçları Toplantısı* (1996): 151-155.

SALIN, S. “Doğu Anadolu Araştırmaları Işığında Aşkale Bölgesi Keramiklerinin Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2013.

SEVER, R. “Aşkale Yöresinin Fizikî Coğrafya Etüdü (Küçük Geçit-Aşkale Boğazı Arası)”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1996.

SÖZER, A. N. “Erzurum Coğrafyası: Tabii ve Beşeri Özellikler”, *Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi*, (1974): 27-38.

ŞENYURT, S. Y. *Tasmator: Erzurum Ovası'nda Bir Demir Çağı Yerleşmesi*, Ankara: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Yayınları, 2005a.

ŞENYURT, S. Y. *Büyükardıç: Doğu Anadolu'da Bir Erken Demir Çağı Tepe Yerleşmesi*, Ankara: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Yayınları, 2005b.

ŞENYURT, S. Y. ve İBİŞ, R. *Güllüdere: Aşkale Ovasında Bir Demir Çağ ve Ortaçağ Yerleşmesi*, Ankara: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Yayınları, 2005.

ŞENYURT, S. Y. ve EKMEN, H. *Tetikom: Pasinler Ovası'nda Bir Demir Çağı Yerleşmesi*, Ankara: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Yayınları, 2005.

TARKAN, T. “Ana Çizgileriyle Doğu Anadolu Bölgesi”, *Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağanı, Erzurum ve Çevresi*, (1974): 7-22.

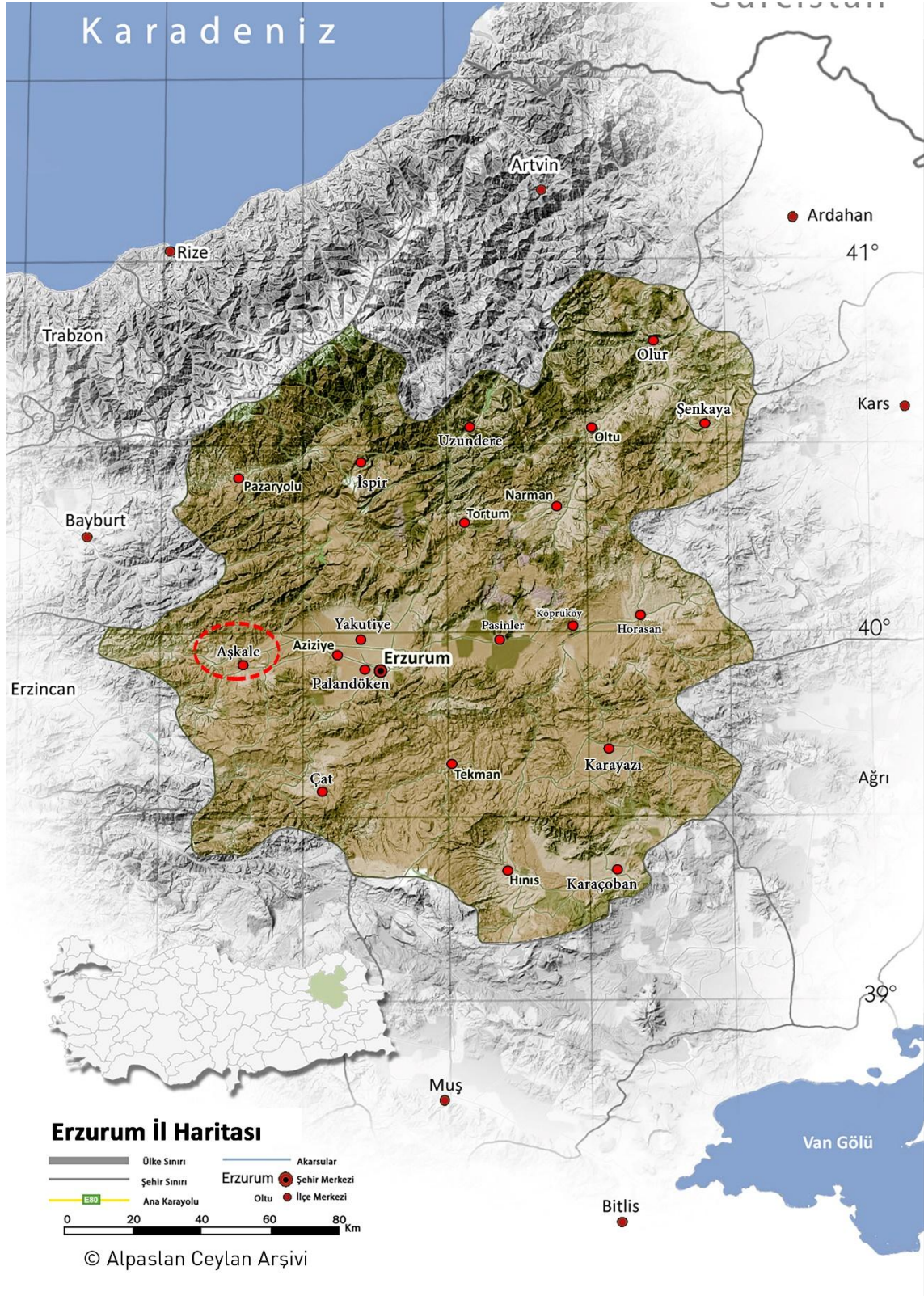
TOZLU, S. “Trabzon-Erzurum-Beyazıt Yolu (1850-1900)”, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1997.

ÜNGÖR, İ. “Urartu Devleti'nin Kuzey Bölgesinde Önemli Bir Kale: Tuzla Kalesi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 5, sy. 15 (Prof. Dr. Hüseyin Sever Armağan Sayısı), (2018): 93-129.

WRIGHT, G. E. *The Pottery of Balestin from the Earliest Times to the End of the Early Bronze Age*, New Haven, 1937.

YAKAR, J. "The Later Prehistory of Anatolia", *The Late Chalcolithic and Early Bronze Age*, BAR-2 (1985): 268 vd.

Ekler
Haritalar

Harita 1: Erzurum Haritası

Fotoğraflar

Fotoğraf 1: Aşkale Höyük Uydu Görünümü

Fotoğraf 2: Aşkale Höyük

Fotoğraf 3: Aşkale Höyük

Fotoğraf 4: Aşkale Höyük

Fotoğraf 5: Aşkale Höyük Kaçak Kazı Alanı

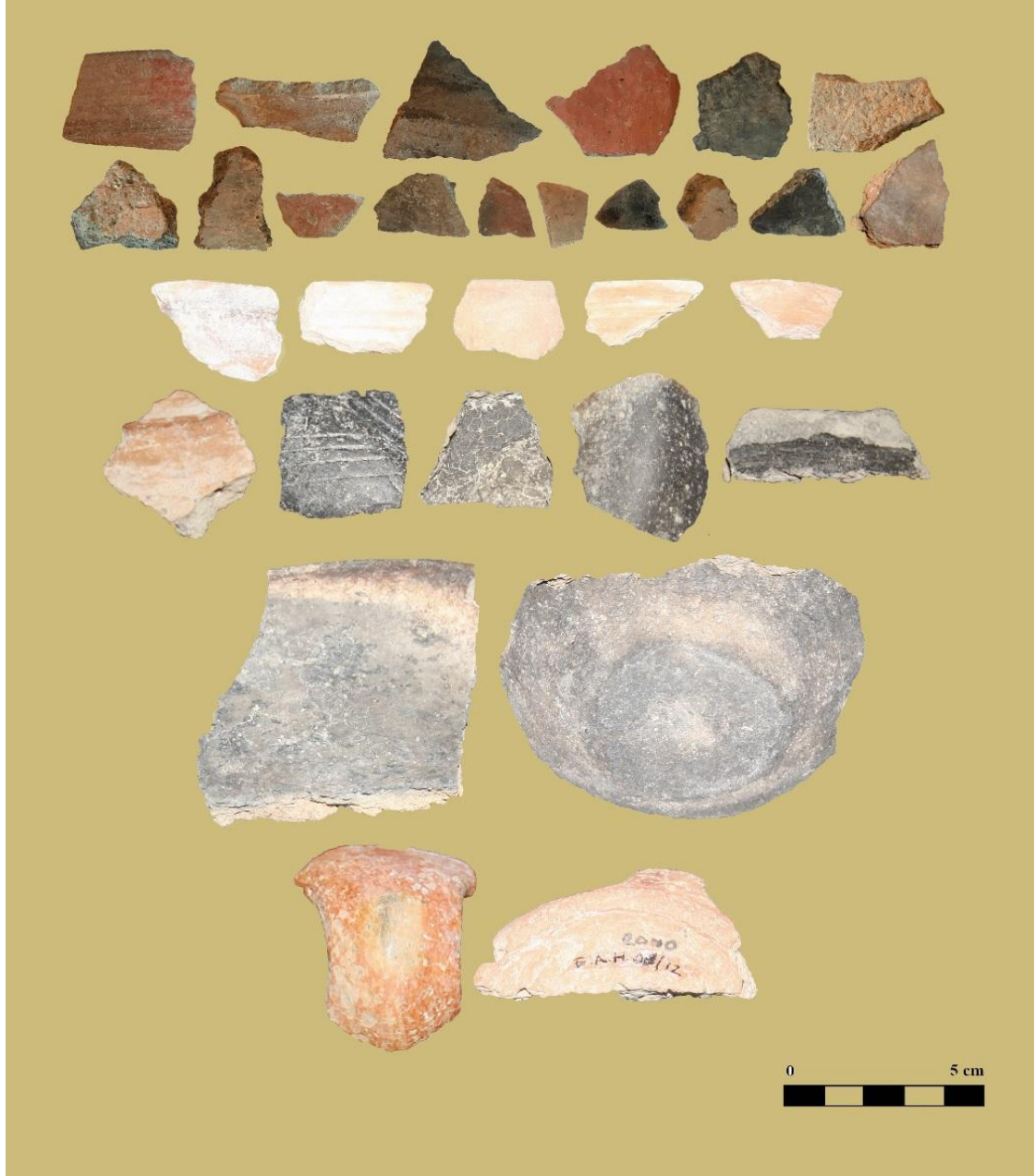

Fotoğraf 6: Aşkale Höyük Kaçak Kazı Alanı

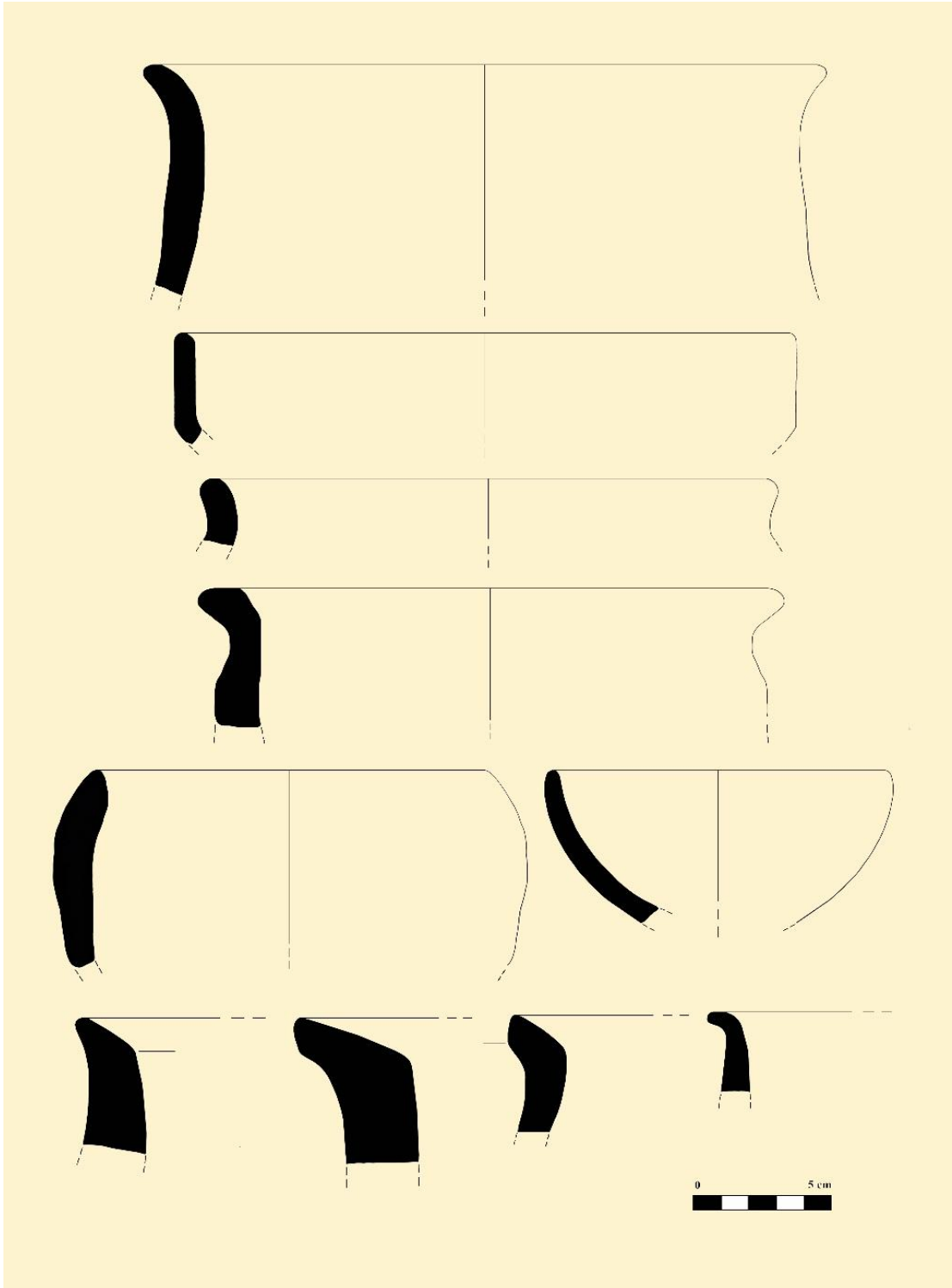
Fotoğraf 7: Aşkale Höyük Kaçak Kazı Alanı

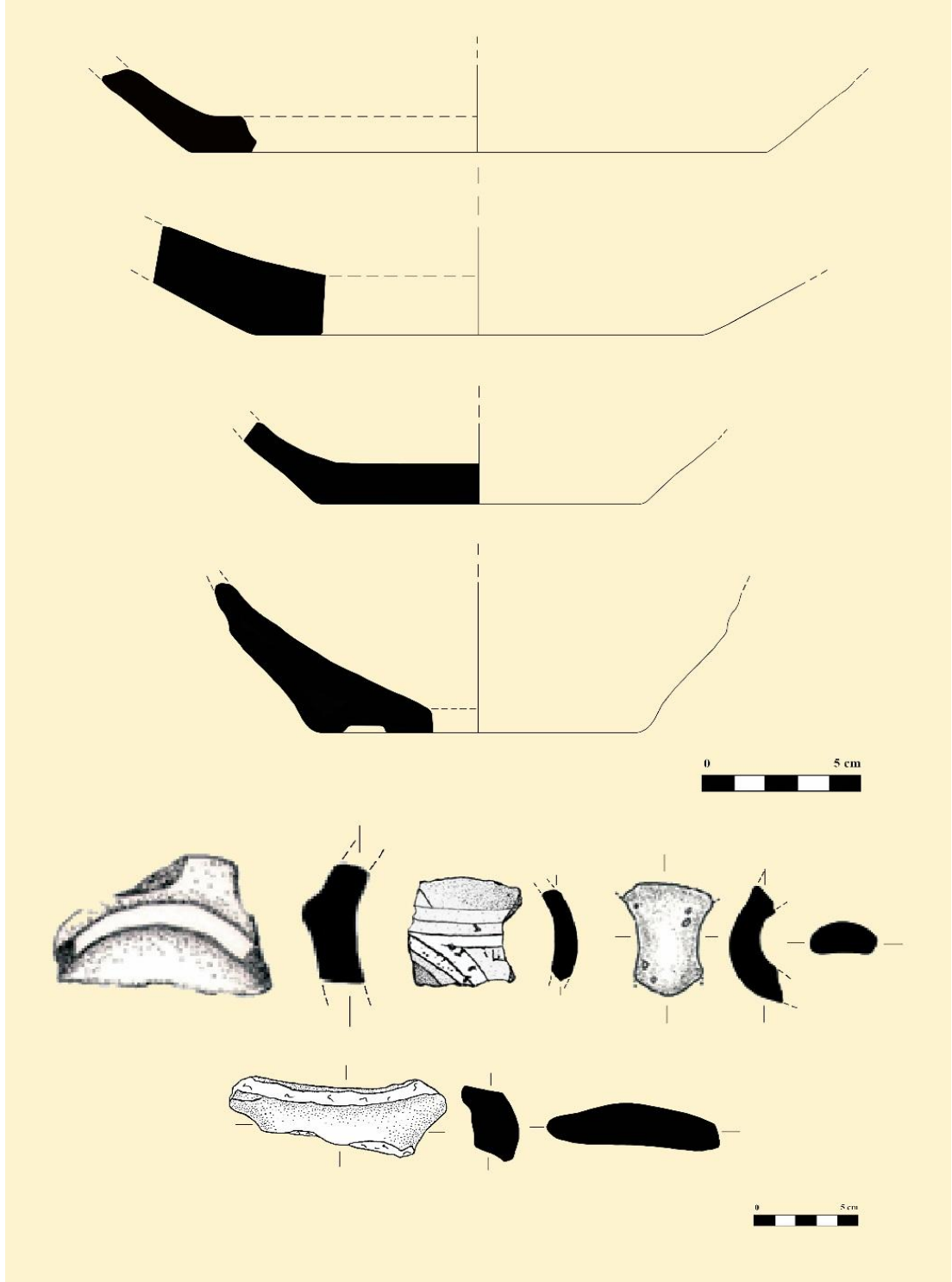
Fotoğraf 8: Aşkale Höyük'te Tespit Edilen Keramik Verileri

Çizimler

Çizim 1: Aşkale Höyük Keramik Çizimleri

Çizim 2: Aşkale Höyük Keramik Çizimleri